

Bukharin – Trotskij – Lenin. En revurdering

Theodor Bergmann/Gert Schäfer (red.): "Liebling der Partei".

Bucharin – Theoretiker des Sozialismus, Hamburg 1989, 423 s., ISBN 3-87975-498-5

Theodor Bergmann/Gert Schäfer

(red.): Leo Trotzki. Kritiker und Verteidiger der Sowjetgesellschaft, Mainz 1993,

356 s., ISBN 3-929455-03-X

Th. Bergmann/W. Hedeler/M.

Keßler/G. Schäfer (red.): Lenin. Theorie und Praxis in historischer Perspektive, Mainz 1994, 271 s., ISBN 3-929455-22-6

I årene fra 1988 til 1993 blev der i Wuppertal i Tyskland afholdt 3 internationale seminarer om de tre ledende bolsjevikker Bukharin, Trotskij og Lenin. De to årstal markerer henholdsvis den juridiske rehabilitering af Bukharin og sovjetkommunismens sammenbrud og den hermed forbundne åbning af de russiske arkiver. Seminarerne havde som tema: et forsøg på en nyvurdering af deres indsats og deres historie. Den personkreds, som var indbudt til seminarerne spændte fra østeuropæiske (de to første seminarer) til kritiske vesteuropæere.

De tre bind afspejler i første omgang og læst i forlængelse af hinanden den historie, som uds spillede sig samtidig. Bukharin-seminaret i 1988 samler kritisk indstillede indenfor den østeuropæiske forskning og i Vesteuropa for hvem rehabiliteringen af Bukharin og udforskningen af hans teorier og historie i sig selv var en opposition til systemet før Gorbatjov og en forsigtig antydning af, at Gorbatjov kunne forstås som en 'tilbagevenden' til Bukharin. Trotskij-seminaret i 1990 var dels præget af en ret

traditionel vesteuropæisk positiv vurdering af Trotskij's indsats, men også en begyndende åbning fra sovjetisk side. Lenin-seminaret markerer en meget større frihed i vurderingerne og en erkendelse af, at meget skal nyvurderes i lyset af de nye analyser, der ville komme de følgende år.

Selvom Bukharin-bogen afgjort er den, som er mest præget af sovjetkommunismens fortsatte eksistens, er der flere nye synsvinkler i bogen. Ikke mindst nogle af de økonomiske bidrag, som diskuterer konsekvenserne af Bukharin's økonomiske politik, er spændende. Aleksandar M. Vacic' gennemgang af diskussionen mellem Preobrazhenskij og Bukharin er oplysende læsning. Redaktøren Theodor Bergmann bidrager selv med en interessant sammenligning mellem Bukharin's, Liu Shaoqis og Edvard Kardeljs opfattelser af bondespørgsmålet i henholdsvis Sovjet, Kina og Jugoslavien. Moshé Lewin diskuterer Bukharin's opfattelse af bureaukratiet, problemer, som også diskuteres af Ernest Mandel og Herman Schmid, idet Schmid tager sig for at tegne omridsene af Bukharin's sociologi.

Bortset fra et par artikler om Bukharin som leder af Komintern er der meget lidt nyt om Bukharin som *sovjetisk leder*. Han ses hele tiden i et forklaret skær, som udspringer af hans tragiske endeligt. Men eftertidens bedømmelse kan ikke blive stående ved mulighederne for at bruge Bukharin som murbrækker for en sovjetintern stalinisme-kritik. Man mangler en bedømmelse af hans andel i stalinismens tilblivelse og udvikling. Den vurdering kan formentlig langt bedre foretages i dag og kommer formentlig. Det er ikke

Anmelderredaktion:
Birgit Andreasen, Gerd Callesen
og Anne-Lise Walsted

sikkert billedet bliver uden skrammer.

På mange måder er Trotskij-bogen mindre interessant end Bukharin-bogen alene af den grund, at Trotskij er så meget mere velbeskrevet i vesteuropæisk litteratur. Her er det f.eks. karakteristisk, at Mandel, som også bidrager til denne antologi, stort set gentager sig selv. Overraskelserne kommer bl.a. fra Friderikh Firsov, som dengang endnu var ansat ved Komintern-arkivet. Hans artikel signalerer nemlig den begyndende aksept i Sovetunionen af, at Trotskij faktisk var én af de ledende bolsjevikker. Ellers er bogens mest interessante afsnit det som handler om det jødiske spørgsmål. Enzo Traverso, som har skrevet en spændende bog om marxisterne og jødespørgsmålet (*Die Marxisten und die jüdische Frage*), tegner et billede af Trotskij som den ikke-jødiske jøde han var. Selvom Lev Bronstein, som Trotskij egentlig hed, var jøde af fødsel spillede det jødiske ingen rolle i hans opvækst. Men i hans konfrontation med de russiske bysamfund lærte han anti-semitismen at kende, som udpegede ham ikke blot som revolutionær, men også som jøde. Det fører til stillingtagen imod zionismen og imod selvstændig jødisk organisering. Nazismens og stalinismens indsats mod jøderne trak igen jødespørgsmålet frem i Trotskij's tænkning. I 1930'erne så han det mere og mere knyttet til spørgsmålet om revolution. Også Mario Keßler behandler spørgsmålet om antisemitisme, zionisme og perspektiverne i det jødiske spørgsmål. Jeg tror, at netop i Trotskij's forsøg på at opfatte sig uproblematisk som russer ligger en nøgle til forståelse af hans uproblematisk opfattel-

se af begrebet fremskridt: betød fremskridt at historiske modsætninger forsvandt, og frembragte fremskridtet en homogen og modsætningsfri kommunisme, som derfor ikke længere kunne udvikle sig?

Lenin-bogen er som sagt udsprunget af et seminar i 1993. På de 4 år der er gået siden er vurderingen af Lenins indsats undergået en del ændringer. I bogen ser man stadig de gamle positioner: forsvaret for revolutionens arkitekt og kritikken af centralisten og anti-demokraten. Der er dog forsøg på nye læsninger i den enorme Lenin-litteratur. Wladislaw Hedeler og Monika Runge tager fat på Lenins tilegnelse af den marxiske teori. Ikke overraskende, men alligevel perspektivrigt understreger de en Marx-forståelse med en række af de samme karakteristika som Kautskys, men suppleret med et indslag af voluntarisme. I modsætningen mellem en teleologisk-deterministisk og en voluntaristisk marxisme finder vi Lenins magtfilosofi.

Friderikh Firsov repræsenterer et moderat eksempel på den begyndende nyvurdering af Lenin, som satte ind med udgangspunkt i russiske forskningsmiljøer og med publikationen af nye kilder. Det nye synspunkt ser i højere grad Lenin som den, der tilvejebragte de politiske muligheder og instrumenter, som gjorde stalinismen mulig. Men ser samtidig NEP som en faktisk indrømmelse fra Lenins side af, at verdensrevolutionen for en lang periode måtte lægges på hylden. Måske antyder NEP en række politiske ændringer i mere demokratisk retning, som han aldrig nåede at få tænkt igennem, endsigte ført ud i livet.

Under alle omstændigheder

må 1993 markere begyndelsen på en ny epoke i litteraturen om de gamle bolsjevikker. De vil herefter ikke længere kunne ses i den optik, som udsprang af sovjetkommunismen og dens kritikere, i første række trotskisterne. Fremtidige vurderinger vil formentlig starte med en nyskrivning af Sovjets historie ud fra de nye dokumenter, der nu er adgang til, eller der vil komme adgang til ad åre når præsidentarkivet bliver afklassificeret.

De tre seminar-antologier indeholder enkelte artikler, som vil overleve denne nyskrivning af historien. De vil samlet stå som en milesten, der markerer overgangen fra en periode til en anden.

Morten Thing

Hverdagen i en bank.

Lennart Börnfors: *Bankmannen. En etnologisk studie av yrkesvardag och yrkesidentitet. 1945 – 1995, Historiska Media, Lund 1996, 244 s., ISBN 91-88930-03-3*

Forfatteren har haft en lang karriere som bankmand og begyndte sine studier ved det etnologiske institut i Lund efter, at han var blevet pensioneret.

Formålet med doktorafhandlingen er at kaste lys over de forandringer, der har fundet sted i de bankansattes daglige arbejde og i deres syn på sig selv og deres arbejde. LB benytter betegnelsen "bankmannen" om ansatte af begge køn.

Afhandlingen bygger på interviews og erindringer fra både ansatte og kunder i banker og på forfatterens grundige kendskab til området. Erindringerne er kommet til veje efter en henven-

delse gennem Bankmannaförbundets tidsskrift "Bankvärlden". Meddelelserne optræder under pseudonym, og de omtalte banker er med en enkelt undtagelse anonyme.

Fotografierne i bogen er udmærkede illustrationer til teksten. Billederne har også været brugt i undersøgelsesfasen til at få et indtryk af den sammenhæng, hvori bankmændenes og kundernes oplevelser fandt sted. Forfatteren er bevidst om, at fotografierne ofte er arrangeret til glæde for fotografen.

Stoffet er delt op i underemner, der hver især køres igennem de 50 år, som afhandlingen omfatter. Kapiteloverskrifterne er: 1. Mennesker i banken, 2. Banken i samfundet, 3. I banken, 4. Pyramiden og 5. Billeder af bankmanden.

Første kapitel indeholder hovedsageligt de teoretiske overvejelser i forbindelse med afhandlingens tilblivelse. Forfatteren gør meget ud af at forklare, hvilke faldgruber, der kan være i denne form for videnskabeligt arbejde, og hvad han har gjort for at undgå at falde i dem. Han nævner blandt andet den fare, der kan være ved at meddelelserne skriver til en fagfælle og måske derfor udtrykker sig i indforståede vendinger.

LB er også klar over, at en forsker ikke kan være fuldstændig objektiv. Det er bankmændenes synspunkter, der citeres i bogen; men det er forfatteren, der har udvalgt meddelelserne og stillet spørgsmålene; han ved også godt, at det ikke er den eneste og endelige sandhed, han fremfører; men han mener dog, at bogen giver et rimeligt og troværdigt billede af bankmandens kultur og identitet.

I andet kapitel vises, hvor tæt

sammenhængen er mellem samfundsudviklingen og den måde banken indretter sig på. Kapitel tre handler om det arbejde, som udføres i banken, og den forandring der er sket som følge af den tekniske udvikling og holdningsændringer i samfundet og dermed blandt bankkunderne. Bankmanden har bevæget sig fra at være bogholder over sælger af bankydelse til bankrådgiver. Her behandles også de uskrevede love blandt bankfolk, der blandt andet handler om påklædning og omgangsform.

I kapitel fire behandles organisationsstrukturer og beslutningshierarkier. De forskellige hierarkier kan give sig udtryk i titlen, i lønnen og/eller i statusmarkeringer som f.eks. større skrivebord, kunst på væggene eller større gulvtæppe. I dette kapitel behandles også kvindernes status i bankverdenen. LB stiller også spørgsmålet, om arbejdet i kassen har mistet status, fordi kvinderne har overtaget det, eller om det er omvendt.

I sidste kapitel fortælles om, hvordan bankmandens omdømme har ændret sig, og hvordan det i de seneste år er kommet ud for en hård belastning efter en række bankskandaler i forbindelse med den økonomiske krise i Sverige.

LB slutter bogen med at påpege, at hensigten med afhandlingen er at vise, hvordan bankmandens arbejdsdag og faglige identitet har forandret sig i efterkrigstiden, men den viser samtidig de vigtige udviklingstendenser i samfundet. Det er et bidrag til pengenes etnologi.

De sidste 35 sider indeholder "Summary", noter og kilder og litteratur. Afhandlingen virker som et meget grundigt arbejde, og det skyldes måske meddelel-

nes bankopdragelse, at det til tider kan virke lidt tørt og pedantisk.

Birgit Andreassen

II. Internationales første år

Markus Bürgi: *Die Anfänge der Zweiten Internationale.*

Positionen und Auseinandersetzung 1889-1893 – Quellen und Studien zur Sozialgeschichte 16 – Campus Verlag, Frankfurt 1996, 651 s., DM 148.-, ISBN 3-593-35505-1

Der er en sjælden god overensstemmelse mellem denne afhandlings titel og indhold. Den schweiziske historiker Markus Bürgi, der på baggrund af sine øvrige udgivelser har et godt kendskab til perioden, har omhyggeligt og med et grundigt kendskab til den foreliggende litteratur givet et ganske præcist billede af den samtidige diskussion i arbejderbevægelsen.

I modsætning til den hidtidige historieskrivning om II. Internationale, interesserer Bürgi sig især for perioderne mellem kongresserne. II. Internationales historieskrivning har hidtil og med rette især bestået i analyser af kongressernes forhandlinger. II. Internationale var egentlig ikke en organisation og fik først efter århundredskiftet en meget svag begyndende struktur, dvs. en sekretær, et bureau og en eksekutivkomite. Fra 1889 til 1900 bestod Internationalen stort set kun af kongresserne. Men kongresserne skulle forberedes, og Bürgi undersøger kontinuiteten fra Paris 1889 over Bryssel 1891 til Zürich 1893. Organisationsprocessen falder sammen med den faktiske diskussions udvikling i

arbejderbevægelsen i disse år. Det er en kompliceret proces, men Bürgi formår at fremdrage de nationale og politisk-teoretiske modsætninger i en bevægelse, der først skulle blive en egentlig sammenhængende socialistisk bevægelse.

Arbejderbevægelsen var i 1880'erne tendentielt begyndt at udvikle sig til massebevægelser i de forskellige europæiske lande. Men i intet af de europæiske lande omfattede bevægelsen flertallet af arbejderne. I samfundsmæssig henseende var der fortsat tale om mindretal. Hertil kom meget store forskelle i den politisk-teoretiske afklaring, der kun delvis faldt sammen med nationale grænser. I Storbritannien eksisterede der store faglige organisationer, der havde et fælles organ i TUC. Disse organisationer afviste en selvstændig politisk bevægelse, der i England ikke var kommet ret meget ud over forskellige antagonistiske smågrupper. Den engelske fagbevægelses vurdering af internationalismen var følgelig også begrænset. I Frankrig var den faglige bevægelse svag og den politiske splittet i flere partier: revolutionære, possibilistiske og et marxistisk parti. I Tyskland var det socialdemokratiske parti relativt stort, havde omtrent 20% af vælgerne bag sig, men var kun lige kommet ud af halvlegaliteten – her var fagbevægelsen underordnet partiet. I de fleste andre lande var organisationerne først opstået i løbet af 1880'erne, og fælles for dem alle var, at de først var på vej. Det er lidt for enkelt at opridsse modsætningerne med betegnelser som anarkister, marxister, possibilister, parlamentarikere, anti-militarister osv., fordi situationen i de enkelte organisationer var flydende.

Det, der bliver tydeligt i denne meget detaljerede og præcise undersøgelse, er, at der i denne tid blev truffet nogle beslutninger i arbejderbevægelsen, der efterhånden førte til at det revolutionære socialdemokratiske taktik og strategi blev den dominerende, dvs. en slags marxisme blev arbejderbevægelsens teoretiske instrument. Men det var kun hovedtendensen, ved siden af bestod fortsat forskellige andre retninger.

I årene fra 1889 til 1893 fandtes der en alliance mellem det "arbejderistiske" TUC, Socialdemocratic Federation og de franske possibilistiske retninger. Til en vis grad hørte det danske socialdemokrati med i denne gruppe og dermed også det svenske og norske parti, men netop kun til en vis grad. Splittelsen i Danmark mellem "de revolutionære" og "de reformsøgende" var på den ene side karakteristisk for udviklingen af en ny tendens i den internationale arbejderbevægelse: det hollandske socialdemokrati med Domela Nieuwenhuis, de "unge" eller "uafhængige" i Tyskland og Øst- og tilsvarende retninger i andre lande var oprindeligt tilhængere af en form for marxisme, men afviste bl.a. den parlamentariske kamp og udviklede sig efterhånden i anarkistisk retning. På den anden side fastholdt de "reformsøgende" enheden af politisk og faglig bevægelse og stod dermed marxisterne nær.

Bürgi undersøger, hvordan de forskellige politiske retninger kæmpede om indflydelse på dagsordenen for kongresserne og dermed om den politiske strategi, som skulle følges. Han formår at fremstille den internationale socialismes mangfoldighed i denne udvikling, dens interne

diskussioner, meningsdannelseprocessen, som netop fandt sted mellem kongresserne. Det skete på baggrund af en omstrukturering i arbejderklassens sammensætning, der krævede andre svar på tidens spørgsmål end de hidtidige organisations- og modstandsformer kunne give. Det betyder dog ikke, at undersøgelsen har de menige arbejdere som undersøgelsesgenstand, men koncentrerer sig om, hvad de førende personer skrev offentligt og privat. Det medfører endog en undersøgelse af personlige venskaber og modsætninger i den organisationskomite, der forberedte kongressen i Zürich 1893, for så vidt de er af betydning for udviklingen.

Det har været muligt, fordi en meget stor del af organisationskomiteens arkiv hhv. kunne findes eller rekonstrueres. Udover denne centrale arkivgruppe har Bürgi benyttet de traditionelle kilder: forhandlingsprotokoller, f.eks. Socialdemokratiets 1889-1894, LOs 1886-1893, privatarkiver i England, Belgien, Nederlandene og Schweiz. Især har han også brugt den samtidige socialistiske presse.

Efterhånden blev flere holdninger klare: 1) marxisterne, 2) possibilisterne – hertil hørte på en måde også den engelske fagbevægelse, 3) det nederlandske parti og de forskellige uafhængige, herunder måske de danske revolutionære, 4) anarkisterne. Det betød ikke, at der var fuldstændig overensstemmelse indbyrdes i de fire grupper, og det betød ikke, at folk og organisationer ikke kunne svinge mellem de forskellige tendenser. I denne fireårige periode voksede marxisterne sig stærkere: de havde åbenbart de bedste svar på de umiddelbare problemer, de var

optaget af internationalismen (i modsætning til TUC, der åbenbart så ned på den socialistiske bevægelse på kontinentet – det var først efter 1900 at TUC opdagede nødvendigheden af politisk arbejde) og havde et godt indarbejdet internationalt kontaktnet, hvor de bl.a. kunne trække på Engels, og iøvrigt kunne støtte sig på hans autoritet.

Bürgi har med sin dybtgående analyse af konflikterne i Internationalen udvidet forståelsen af realiteterne i samtidens arbejderbevægelse, som dog især, som han fremhæver afslutningsvis, var præget af et ønske om enhed, en enhed, der beroede på en bred overensstemmelse. På den fælles erfaring af modsætningen mellem arbejde og kapital, bør det tilføjes.

Gerd Callesen

Velfærdssamfundet til debat

Jan Juul Christensen, Henrik Sass Larsen, Hans Stavnsager og Torben Tranæs: Tilbage til friheden – den eneste vej frem for Socialdemokratiet, Fremad, København 1996, 199 s., kr. 228.-, ISBN 87 557 2046 3.

Bogen af de fire "yngre" socialdemokrater fremtræder som et indlæg i debatten om det danske samfunds fremtidige udvikling og Socialdemokratiets rolle heri.

Bogens hovedbudskab er, at i begyndelsen var det så godt med arbejdernes selvorganisering. Så blev det så skidt med statens indgriben og regulerende rolle – især efter 1969 – og nu skal vi tilbage til selvorganiseringen, bl.a. i den offentlige sektor, med konkurrence mellem små koope-

rative virksomheder, f.eks. rengøringselskaber, eller vi skal privatisere, f.eks. biblioteker og trafikmidler.

Der skal i denne anmeldelse ikke tages stilling til bogens politiske synspunkter, selv om det kunne være fristende at spørge, hvorfor de fire forfattere egentlig mener, at de er socialdemokrater, eller hvad vi efter deres mening egentlig skal med et socialdemokrati, som i alt væsentligt ligner de eksisterende borgerlige partier.

Derimod skal der tages stilling til forfatternes brug af Socialdemokratiets historiske udvikling som baggrund for forståelsen af situationen i dag og synet på de fremtidige muligheder; især med henblik på frihedsbegrebet og statens rolle. Den sammenhæng lægger forfatterne nemlig selv stor vægt på.

Socialdemokratiets historie er behandlet i et kapitel under overskriften "En fri Stat og et socialistisk Samfund". Kapitlet rummer fire afsnit fra Gimle-programmet i 1876 til det seneste principprogram "Det ny århundrede" i 1992.

Om Socialdemokratiets og arbejderbevægelsens start og udvikling fremsætter forfatterne fire hovedsynspunkter. De hævder,

– at Socialdemokratiet i begyndelsen var en revolutionær og samfundsomstyrtende bevægelse (s. 82),

– at Gimle-programmets udtryk "en fri Stat og et socialistisk Samfund" og i øvrigt hele programmets indhold skal tolkes på den måde, at "det var friheden, der var førsteprioriteten" (s. 78). Den fri stat skulle afskaffe de uheldige sider af kapitalismen gennem lovgivning, men derefter skulle staten i vid ud-

strækning blande sig uden om den måde, som folket valgte at organisere sig på. Staten skulle f.eks. holde sig væk fra "de sociale sikringsordninger",

– at det er en illusion at tro, at arbejderbevægelsen til stadighed har udviklet sin politik efter en overordnet plan, der langsomt, men sikkert har ført frem mod målet

– at alle tilhængere af velfærdssamfundet må fremhæve K.K. Steinckes socialreform fra 1933 som "et af de virkelig store spring fremad i det danske samfunds udvikling" (s. 92).

Alle fire hovedsynspunkter er efter min mening fejltolkninger og misforståelser. Socialdemokratiet har aldrig været "en revolutionær og samfundsomstyrtende bevægelse". Lad være, at Louis Pio og hans fæller kunne bruge stærke ord om det kapitalistiske samfund. Det har ledende socialdemokrater også gjort langt senere, f.eks. i "Fremtidens Danmark" fra 1945. Og lad være, at socialdemokraterne dengang i deres programmer sigtede mod et andet samfund end det kapitalistiske. Man kan med rimelighed hævde, at Socialdemokratiet altid har været revolutionær i den programmatisk teori, men at bevægelsen helt fra starten var reformistisk i sin praksis. Midlerne var anderledes dengang end i dag, fordi samfundet var anderledes. Men målene skulle nås gennem reformer, dengang og i dag.

"En fri Stat og et socialistisk Samfund" betyder ikke, som forfatterne hævder, at de første socialdemokrater mente, at staten skulle blande sig uden om folkets organisering og den sociale sikring, når kapitalismen var kommet under kontrol. Friheden handlede ikke om at gøre sig fri

af staten, men om at "befri Arbejderstanden for den Byrde, som bestandig ligger på den ..." og om, at det er "Arbejderklassens Værk at befri Arbejdet". Det skulle ske ved, at arbejderne erobrede statsmagten, ikke afskaffede den, og derefter gradvist gennemførte reformer frem mod det socialistiske samfund, således at staten blev fri af det kapitalistiske system. Det er karakteristisk for forfatterens argumentationsmåde, at de citerer Gimleprogrammets punkt 8, som taler om "Fuldstændig Ret til at forvalte Syge- og Understøttelseskasser uden Regeringens (altså ikke statsmagtens, men den borgerlige Højre-regerings) Indblanding i samme", men undlader at citere punkt 9, som siger, at "Staten bør drage Omsorg for Syge, Gamle, og Arbejdsinvalidider.!"

Man kan naturligvis diskutere, om arbejderbevægelsen hele vejen igennem har udviklet sin politik efter en overordnet plan, som skulle føre frem mod målet. Når man læser Socialdemokratiets princip- og arbejdsprogrammer fra partiets 125 års ekstsens, må man sige, at der hvad angår målene er en rimelig klar linie, som handler om at skaffe lønmodtagerne flere rettigheder, samme muligheder som andre, bedre levestandard og større stolthed. Når det drejer sig om sprogbugen og midlerne til at nå målene, har der naturligvis været forskelle. Men der har bestemt været tale om en overordnet plan, selv om begreberne "den demokratiske socialisme" og "velfærdssamfundet" først er kommet til undervejs.

Steinckes socialreform fra 1933 havde først og fremmest til formål at systematisere, kodificere og simplificere datidens sociallove. Reformens forsikrings-

system med det nyliberalistiske princip om "hjælp til selvhjælp" var ikke noget brud med den hidtidige socialpolitik. Den modstand, som reformen mødte fra de borgerlige partiers side, hvilede ikke på nogen grundlæggende uenighed om principperne i lovene, men på en ængstelse for, at udgifterne skulle blive for store. Socialreformen var kun en ubetydelig brik i opbygningen af et egentligt velfærdssamfund. I 1930'erne var det af langt større betydning, at den socialdemokratiske dominerede statsmagt udviklede sig til at blive en hverdagsforeteelse i mange menneskers dagligliv og bevidsthed.

Eftersom det er forfatterens (og min) opfattelse, at spørgsmålet om, hvorvidt den socialdemokratiske bevægelse er en succes eller ej, kun kan "besvares med den historiske bevidsthed i behold", må deres behandling af Socialdemokratiets historiske udvikling siges at være højst modproduktiv.

Vagn Oluf Nielsen

Kommunisme i Tyskland 1946

Dokumente zur Geschichte der kommunistischen Bewegung in Deutschland. Reihe 1945/1946. Bd. 5 Protokoll des 15. Parteitag der KPD 19./20. April 1946. Red. Günter Benser og Hans-Joachim Krusch, K.G. Saur, München 1996, XVIII, 694 s., DM 398.-, ISBN 3-598-11119-3

Dette bind i serien indeholder protokollen fra KPDs 15. kongres, protokollen for den forudgående økonomiske konference fra december 1945 og protokollen fra den første centrale kulturkonference KPD afholdt i

februar 1946. Disse tre protokoller har været trykt før. Det gælder ikke for bilagene – som især vedrører partikongressen – men deres politiske relevans er ikke særlig stor. Bindet afsluttes med tre tidligere trykte dokumenter, som har betydning i forbindelse med kongressens diskussioner. De sidste ca. 90 s. består af udgivers noter (1830) og en taler- og en forkortelsesliste for alle tre kongresser. Bindet skulle have indeholdt et geografisk og et personregister, men datamængden gør, at serien vil blive udvidet med et bind, der indeholder dette materiale og ligeledes vil fremlægge en kronologisk og systematisk indholdsfortegnelse for hele serien.

Der er to årsager til at genudgive dette binds materialer. For det første er de tidligere udgivelser efterhånden sjældne, findes sandsynligvis kun i få biblioteker, og for det andet er der afvigelser mellem den trykte tekst og de stenografiske protokoller, som danner grundlaget for dette bind. Hertil kommer, at en samlet udgivelse naturligvis letter det fremtidige arbejde med denne overgangsperiode i den tyske kommunistes udvikling. De tre protokoller er i sagens natur meget centrale tekster.

De fleste afvigelser mellem den trykte og den stenografiske tekst berører småting eller skyldes forskellen mellem talt og skrevet tekst. Men der er også flere steder foretaget "redigeringer", der åbenbart har fjernet politisk uønskede udsagn fra protokollerne. Udgiverne understreger, at det ikke har været muligt at finde frem til, hvem der har foretaget ændringerne, og om de er blevet godkendt af talerne.

Betydningen af udgivers anmærkninger er for dette bind

større end for de forudgående bind, omend nogle af personoplysningerne er tynde, som også i de tidligere bind; det gælder således for Willy Boepple, der senere blev ekskluderet for troz-kisme. Forhåbentligt bliver der rettet op på dette i sjette bind.

Willy Boepple kom fra Vesttyskland og blev på KPD-kongressen valgt til hovedbestyrelsen for SED, som skulle sammensættes paritetisk af KPD og SPD. Han var ikke den eneste vesttysker, der blev valgt, og det bl.a. viser klart, at KPD forestillede sig, at SED, som først grundlagdes et par dage senere, skulle være et parti for alle fire besættelseszoner. Det mislykkedes som bekendt, socialdemokraterne i de tre vestlige zoner afviste sammenslutningen, og besættelsesmagterne forbød omdannelsen af KPD til et Socialistisk Folkeparti i 1948. KPD bestod legalt videre i Vesttyskland indtil partiforbuddet i 1956.

De tre protokoller skal ses i sammenhæng med oprettelsen af SED i april 1946, dvs. at KPD – og ligeledes SPD – i de 10-11 måneder siden maj 1945 havde fået udviklet sin partiorganisation til en masseorganisation, taget stilling til væsentlige opgaver for genopbygningen af tysk økonomi og kultur og gennemført sin første kongres efter 12 års illegalitet og emigration. Det må være sket under et ualmindeligt stort tidspres, og næppe alle beslutninger kan have været gennemtænkt præcist. Måske man også her skal søge nogle af forklaringerne på det hurtige tilbagefald til dogmatisme og "stalinisme".

Materialet i de fem udkomne bind er omfattende, og det ser ud til, at alle betydningsfulde centrale dokumenter, sådan som de

findes i KPDs partiarkiv, nu er publicerede i en pålidelig og omhyggelig annoteret form. Udgiverne har lykkeligtvis ikke foretaget interpretationen ved selv at udarbejde indledninger til bindene, men har nøjedes med at udarbejde faktuelle "forbemærkninger". Interpretationen må naturligvis komme, og udgiverne har i forskellige tidsskrifter publiceret første resultater. Der forstås en del arbejde, før disse dokumenter er fuldt udnyttede; fuldt udnyttes kan de sikkert først, når de andre partiers og besættelsesmagternes dokumenter også er gjort tilgængelige i en eller anden form.

Martin Andersen

Den tysksprogede arbejderpresse

Alfred Eberlein: Internationale Bibliographie zur deutschsprachigen Presse der Arbeiter- und sozialen Bewegungen von 1830-1982. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage bearbeitet von Ursula Eberlein. Mit Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft hrsg. von der Universitätsbibliothek Bochum, Bibliographie bd. 1-4, Register bd. 5-8, K.G. Saur, München 1996, XIII, 1671 s. og 374, 362, 321 og 409 s., hhv. DM 380.- og 435.- pr. bd., hele værket DM 3480.-, ISBN 3-598-23280-2

Arbejderpressen, den sociale bevægelses presse, har i mange årtier været det bedste udtryk for, hvad der skete i arbejderklassen. Pressen registrerede meget præcist de forskellige bevægelser i klassen, gengav bevægelsens egne forestillinger, kørte dens kampagner og var endvidere stedet for den offentli-

ge diskussion, arbejderbevægelsen som demokratisk bevægelse havde behov for og stod for. Arbejdernes presse er en afgørende kilde til forståelse af en for de sidste 150 års historie central befolkningsgruppe, og dens værdi er slet ikke tilstrækkeligt erkendt. For den tyske arbejderbevægelse, hvis egne arkiver og biblioteker blev ødelagt under nazismen, gælder det i endnu højere grad. I forvejen havde de officielle biblioteker ikke anset det for nødvendigt at samle arbejderbevægelsens udgivelser, de var ikke værdige til at stå i et akademisk bibliotek – det er først senere erkendt, at al litteratur nødvendigvis må bevares – så en betydelig del af den tyske og tysksprogede arbejderpresse har kun overlevet i udlandet. Det er altså af betydning, at disse publikationer er blevet registreret og gjort tilgængelige. Så vidt vides findes tilsvarende bibliografier kun for den britiske og polske arbejderpresse; den her foreliggende er imidlertid den mest omfangsrige.

Første udgave af dette værk udkom i fem bind i Berlin (DDR) i 1967 og registrerede 22.866 titler. Eberlein var ikke kommunist og fik derfor betydelige vanskeligheder i DDR herunder en fængselsdom på 10 år. I 1975 kunne han imidlertid flytte til Vesttyskland og ved universitetsbiblioteket i Bochum gik han i gang med en nybearbejdelse af bibliografien, men døde inden den kunne afsluttes i 1982.

Hans enke fortsatte arbejdet, men først i 1996 udkom de nu otte bind – selve bibliografien i fire bind, mens de næste fire bind indeholder personregister, geografiske registre, landefortegnelser, fabriksaviser i forhold til byer og fabrikker, register

over organisationer og emneregister. Bibliografien er opstillet i ét alfabet og registrerer ialt 37.852 titler i alle lande, hvor der udkom en tysksproget arbejderpresse, dvs. udover en større del af Europa også Sovjetunionen, USA og – da Hitlerflygtingenes presse ligeledes registreres – også mange andre lande. Den sidste gruppe havde ingen lokal basis, i modsætning til f.eks. USA, hvor tysksprogede arbejdere udgjorde en væsentlig del af den tidlige arbejderbevægelse. En sammenligning med Dirk Hoerders og Christiane Harzigs bibliografi over den nordamerikanske indvandrerpresse viser, at ca. 30 titler fra denne mangler, selvom Eberlein alt i alt har flere titler med.

I første udgave var bibliografien opdelt efter lande, og det var umiddelbart en fordel; det nye konsekvent alfabetiske system fungerer, men man kunne have sparet det meste af bind 6, som hovedsagelig er en oversigt over lande, hvor titlerne under "Tyskland" fylder så meget, at det bliver meningsløst at søge i denne opstilling. Den valgte opstilling ville have været meningsfyldt, hvis *mange* tidsskrifter var blevet udgivet i flere lande, men det er ikke tilfældet.

Det fremgår ikke, hvorfor året 1830 er valgt som udgangspunkt, men det må formodes, at den franske juli-revolution 1830 opfattes som udgangspunkt for en opstående arbejderbevægelse. Den første mere eller mindre selvstændige tyske arbejderorganisation opstod imidlertid først et par år senere, dog registreres i hvert fald ét tidsskrift fra 1831 (nr. 5084). Bibliografien dækker altså en periode på ca. 150 år og består som nævnt af næsten 38.000 titler, hvilket giver mu-

lighed for mange fejlregistreringer, og da bibliografien også er bearbejdet via edb er der mulighed for tekniske fejlkilder, f. eks. at forskellige titler er slået sammen til én (se numrene 34015 og 34027 *Unser Weg*, begge må være forskellige tidsskrifter blandet sammen). De mange fejlmuligheder til trods har bibliografien i den bibliotekariske hverdag vist sig som et meget nyttigt og brugbart arbejdsredskab.

Arbejder- og sociale bevægelser betyder her, at ikke kun socialdemokratiske og kommunistiske organisationers udgivelser er registreret, men socialistiske i bredeste forstand. Det betyder, at forskellige oppositionsgrupper i eller ekskluderet af de store organisationer er medtaget ligesom anarkister og syndikalister. Ligeledes er ikke-socialistiske, nationale og kristelige, fagorganisationers publikationer optaget. Inkluderet er også mange tidsskrifter, der opstod i kølvandet på studenter- og ungdomsbevægelsen efter 1968, herunder mange virksomhedsaviser i bevægelsens "proletariske" fase. Der er dog helt klart sket fejlbedømmelser i udvælgelsen, f.eks. er nazisten Otto Strassers tidsskrifter registreret (nr. 6760, 7408, 8453, 13125, 18525, 20447, 23637, 30250), ejheller kan kristelige blade som *Christ und Welt* (nr. 5931) eller *Rheinischer Merkur* (26915) på nogen måde henregnes som en social bevægelses udgivelse, i den forstand betegnelsen i øvrigt bruges i bibliografien. Det gælder rimeligvis også for lejrviser for tyske krigsfanger i USA og andre steder.

Optaget er de anførte organisationers tidsskrifter, beretninger, protokoller, skriftserier, adressefortegnelser, lommeka-

lendere, almanakker osv. Det har medført en noget uensartet bestandsregistrering, da de biblioteker, der danner grundlaget for registreringen, ikke anvender ensartede kriterier.

Bibliografien registrerer hoved- og undertitel, udgiver, udgivelsessted og -periode, bilag, forgænger og efterfølger, landet og udgivelsens samfundsmæssige eller politiske holdning og endelig også biblioteker, hvor det pågældende tidsskrift kan findes. Hvis tidsskrifterne foreligger i genoptryk, er det anført. Imidlertid skal man ikke lade sig nøje med de anførte biblioteker – man kan starte der, men bør søge videre andre steder: Det er forhåbentlig ikke rigtigt, at Kommunistisk ungdomsinternationales rundskrivelse kun eksisterer i København. Man bør også gå ud fra, at der eksisterer tidsskrifter udover de i bibliografien anførte; en del lokale blade – ofte dupliserede – fra Weimarrepublikkens tid eksisterer næppe mere og kan kun registreres via omtaler i andre udgivelser. Man må vel snarere glæde sig over, at nogle af dem i det hele taget dukker op – også selvom flere af dem har fået en fejlagtig politisk tendens hæftet på sig (f.eks. 7929, 27984 og 29373).

Udgangspunktet er bestanden i en lang række biblioteker, (fra Danmark Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv, Det kongelige Bibliotek, Universitetsbibliotekerne i København og Roskilde). Denne blanding af arbejderbevægelsens egne og statslige biblioteker er gennemført for flere lande; inkluderet er også det tidligere Institut for marxisme-leninismes bibliotek i Moskva. Det er værdifuldt, fordi dets bestand efter alt at dømme er meget omfangsrig; for tiden er biblioteket

dog nærmest lukket, og om bestanden vil blive reddet står hen i det uviste. Adskillige tidsskrifter er registret uden biblioteksoplysning (f.eks. 814, 846-47, 7571), det betyder vel, at der ikke er foregået en primærregistrering.

Om flere tidsskrifter fra DDR oplyses, at de udgives af SPD (f.eks. nr. 1814), sandsynligvis en trykfejl for SED. Det er mere irriterende, at nr. 5582-5585 og 5587 faktisk er det samme tidsskrift, men opføres 5 gange pga. af minimale forskelligheder i undertitlen. Det gør bibliografien mindre brugervenlig, fordi det er gennemført konsekvent og dermed medfører en mængde unødvendig søgen. Kilden til mange fejl er en helt mekanisk gennemgang af grundmaterialet, tidsskrifternes egne oplysninger, og ikke en bibliotekarisk og politisk vurdering og kategorisering.

F.eks. oplyses i personregistret om A. v. Behr (19042), A. von Behr (777, 31341) og Artur von Behr (31223), at de har udgivet 4 tidsskrifter: to i 1848, to i tiden op til 1970. Det er Artur von Behr, der har udgivet 31341 og 31223, mens de to fra 1848 sandsynligvis er udgivet af den samme person. Den mekaniske arbejdsmåde gør det mere besværligt for brugerne.

Dog alle fejl ufortalt – og der er adskillige, specielt hvad angår politisk tendens og biblioteker – så er det et fantastisk opslagsværk. Det kan dog være svært at gennemskue, hvordan registrene er opbygget: udgivelser fra byen Czernowitz (Cernauti) kan også findes dels under Østrig og dels under Rumænien afhængigt af tidspunktet. Organisationsregistret (bd. 7) kræver også en indsats, fordi navnene mekanisk følger tidsskrifternes oplysninger, og ikke sammenfattes under

ét fælles navn, f.eks. Kommunistische Partei Deutschlands-Op-
position, der ville have gjort det let at finde store og små organisationers samlede periodiske udgivelser; alligevel er det alle pengene værd. De andre registre er mere specifikke, men brugt i sammenhæng giver også de mange informationer. Personregistret er imidlertid for ufuldstændigt til at være mere end blot en vejledning.

Det er alt i alt en god, informativ udgave, en rig kilde at øse af, og man ved, at den fysisk set kan holde længe i modsætning til en elektronisk udgave, hvor holdbarheden endnu ikke endeligt kan vurderes. Alligevel bør udgiverne overveje, om ikke en database baseret udgave, der kan opdateres (bibliografien var, da den udkom, allerede 15 år gammel) og renses for fejl, er en fremtidig opgave. Det ville være ønskværdigt, hvis en "mæcen" kunne finansiere en arbejdsgruppe, der kunne videreføre arbejdet – inklusive rette bibliografien og stramme den op. Det vil være yderst beklageligt, hvis dette bibliografiske storværk ikke blev ført videre. Det er ikke kun af interesse for studiet af den tysksprogede arbejderbevægelse, men går langt videre. For en forholdsvis beskedn sum, ville man kunne få et arbejdsinstrument til brug i mange specialvidenskaber: Eksempelvis migrationshistorie, som i disse år har opnået en ny betydning. Litteraturhistorien ville ligeledes kunne profitere, for at nævne en anden, måske ikke umiddelbart indlysende disciplin. Det er måske snarere en EU-opgave, da det jo involverer flere europæiske lande. Men pengene burde fremskaffes.

Gerd Callesen

Tekstilarbejdere i Vejle

John Juhler Hansen: Vejle – et tekstileventyr. Vejles tekstilindustri gennem 200 år og Tekstilarbejdernes Fagforening i Vejle gennem 100 år. Udgivet af Dansk Beklædnings- og Textilarbejderforbund Vejle, Vejle 1996, 176 s., kr. 175.-

Jubilæumsskriftet har forord fra formanden for fagforeningen i Vejle, Ida Carlsen, fra Vejles borgmester, Flemming Christensen og fra forfatteren, og bogen slutes af med forbundsformand, Anne M. Pedersen's og administrerende direktør, K. Wernerfelt's håb for tekstilindustriens fremtid i Danmark og i Vejle. På sidste side findes en liste over de virksomheder og institutioner, der har støttet udgivelsen økonomisk.

I skriftet beskrives Vejle som tekstilby, den ældste tekstilindustri i Vejle, Grejs Mølle Klædefabrik, Bomulden, der gav mange vejleensere arbejdspladser, den industrielle udvikling i tekstilindustrien, tekstilarbejdernes fagforening, der blev byens største, byens bomuldsspindereier og -væverier og Th. Wittrups Uldvare- og Tæppefabrik. De sidste kapitler handler om De Danske Bomuldsspindereier's krise, hvor Jan Bonde Nielsen optræder, og en status over fagforeningens aktuelle situation.

Der er samlet en mængde oplysninger fra diverse arkiver, museer og privatpersoner, og der er brugt mange gode og lange citater fra erindringer.

Man får god besked om spindereier og væveriers tekniske udrustning gennem tiderne og om diverse arbejdsprocesser. De forskellige virksomheders op- og nedture i takt med konjunktur-

svingningerne i verdenssamfundet beskrives, og fagforeningens startvanskeligheder og problemer gennem dens 100 års eksistens behandles grundigt: En stor strejke i 1905, konkurrence fra den kristelige fagforening, afskedigelse og sortlistning af tillidsmænd, uenighed mellem kommunister og socialdemokrater og meget andet.

Forfatteren skriver selv, at det ikke har været hensigten at fremstille en kronologisk fortælling om Vejles bomuldsspindier, men af og til ville man ønske, at forfatteren var gået lidt mere kronologisk til værks. Det er vanskeligt at få et overblik over indholdet. De forskellige virksomheder, spindier og væveri-er, omtales hver for sig, men er svære at holde ude fra hinanden, dels fordi de af og til skifter produktion, dels fordi de hen ad vejen slås sammen. Man har indimellem den fornemmelse, at man læser den samme historie flere gange. Gennem et kapitel springer man også ofte frem og tilbage i tid, hvilket ikke gør overblikket større.

Et kort med angivelse af, hvor de forskellige fabriksanlæg var placeret, ville måske have hjulpet en udenbys læser til et bedre overblik over det, der beskrives.

Bogen er gennemillustreret med sort/hvide fotos dels af de omtalte fabriksanlæg dels af arbejderne i forskellige dele af produktionen. Hele vejen gennem bogen trækkes en grøn tråd foroven på siderne. Var man bange for en rød tråd ?

Birgit Andreasen

Drømme og penge

Christian Kaarsberg: Djævelens Jernbane, Gyldendal, København 1995, 176 s., kr.248.-, ISBN 87-00-23626-8

I begyndelsen af dette århundrede blev det besluttet at anlægge en 366 km lang jernbane i hjertet af den brasilianske regnskov tæt ved grænsen til Bolivia. Den tragiske historie om den lille togbane, der kostede mange tusinde europæiske arbejdere livet, er blevet genfortalt af dansk-brasilianeren Christian Kaarsberg.

En amerikansk byggemagnat satte det absurde projekt igang i 1907. Hans drøm var at tjene en formue på at fragte det dengang meget eftertragtede gummi med tog fra plantagerne forbi en række farlige vandfald. På den anden side af vandfaldene var der nemlig fri sejl-passage ad floderne til den brasilianske kystby Belem. Fra Brasiliens kyst kunne gummi nå til Europa, hvor det blev solgt for en formue. Tusinder af skandinaviske mænd blev lokket til Amazonas, hvor de indgik kontrakt med det nordamerikanske jernbaneselskab, der var begyndt at anlægge togbanen. Men anlægsarbejdet viste sig at være en regulær dødsfælde for arbejderne. Efter få dages arbejde ved togbanen var de fleste mænd syge af malaria og andre tropsygedomme. Efter tre måneder var størstedelen invalide eller døde. Hver enkelt mand havde skrevet under på, at han ville arbejde for selskabet mindst et år. Hvis dette ikke blev overholdt, kunne arbejderne ikke få udbetalt deres løn. Det fik selv den mest syge jernbanearbejder til at knokle. Det var simpelthen hans eneste chance for at få udbetalt de penge, der var nødven-

dige for at købe en billet væk fra malariahelvedet. Men sandsynligheden for at komme hjem i live var meget lille. De, der forsøgte at komme ud til kysten ved egen hjælp, blev ædt af vilde dyr eller angrebet af indianere. Selskabet regnede med at en mand kunne holde til arbejdet i ca. tre måneder, så måtte han udskiftes pga. sygdom. Derfor ledte selskabet efter arbejdere over hele verden, så arbejdsstyrken kunne forblive stabil. Selskabets agenter i Europa og Asien lokkede fattige unge mænd, som ville prøve lykken i det eksotiske Brasilien. Men det var ikke ligefrem et paradys, der ventede dem. De fleste fik aldrig den gode løn, de var blevet lovet. De var simpelthen døde, inden der var gået et år. Én af dem var danskeren Carl Rudolf Hansen, som er omtalt i bogen. I 1910 indgik han kontrakt med jernbaneselskabet. Han skrev begejstret til moderen hjemme i København, at han havde fået et godt lønnet job. Han ville være med til at anlægge den lille Ma-deira-Mamoré jernbane. Men moderen hørte aldrig fra ham. Det mest sandsynlige er, at han er død af malaria kort efter ankomsten til flodbyen Porto Velho, hvor jernbanearbejdet begyndte.

Arbejdet blev omsider færdigt den 30. april 1912. Men da togbanen skulle indvies samme år, blev det uden pomp og pragt. For der var ikke meget at fejre. På Londons børsmarkedet var der ingen interesse i jernbaneprojektet, og det resulterede i at den lille togbane, der angiveligt har kostet 10.000 arbejdere livet, aldrig kom rigtigt i brug. Jernbaneselskabet, der havde drømt om at tjene en formue, kostede hvad

det ville, måtte dreje nøglen om i 1931.

Idag står de gamle togvogne tilbage i den brasilianske regnskov. Damplokomotiverne er stille og roligt blevet opslugt af junglen, men de har stadig deres historier at fortælle. Det er blevet til en fremragende bog om menneskers drømme, og om at tjene penge uanset hvor mange menneskeliv det så må koste. Bogen er flot illustreret med mange billeder, der beskriver forholdene for de syge arbejdere langs jernbanen. Det er en velskrevet fortælling, der går fra fortid til nutid gennem forfatterens egne rejser langs jernbanens rustne spor. Her møder han mennesker, der fortæller om deres forhold til jernbanen og holdninger til livet i det hele taget. På den måde formår forfatteren at give jernbanen en symbolsk betydning. Der er sket meget med verden siden 1907. Men der vil altid være mennesker, der drømmer om en bedre tilværelse, og det vil altid blive udnyttet.

Nikolaj Vesselbo

En model for arbejderbevægelsen

Katharina Keller: Modell SPD? Italienische Sozialisten und deutsche Sozialdemokratie bis zum Ersten Weltkrieg – Politik- und Gesellschaftsgeschichte 34 – J.H.W. Dietz, Bonn 1994, 260 s., DM 72.-, ISBN 3-8012-4046-0.

Keller har oprindeligt specialiseret sig i Mussolinis socialistiske baggrund. Den foreliggende bog er en udvidet udgave af en afhandling fremlagt i 1990 med titlen "Die Sozialistische Arbeiterpartei Italiens und die

deutsche Sozialdemokratie 1892 bis 1904. Eine rezeptionsgeschichtliche Studie" – udkommet på det tyske socialdemokratiske Friedrich-Ebert-Stiftung, forskningsinstitut.

Keller forsøger at vurdere, hvor vidt SPD var organisatorisk model for PSI i II Internationales tid og hvilken rolle 1890'ernes store strategi-debatter i SPD om hhv. agrarspørgsmålet og revisionisme-debatten spillede i Italien.

Kellers afhandling søger at besvare det spørgsmål, som den italienske historiker Franco Andreucci stillede i 1986, nemlig: "Kan den af Ernesto Ragionieri påviste rolle som SPD spillede for PSIs konstitueringsfase betragtes som varig?"

Keller ser på SPDs indflydelse på PSIs udvikling i de første år, og sammenligner disse med hensyn til social basis, organisation og forhold til staten. Siden ser hun på PSIs partipresse. Især kapitlerne om agrar-spørgsmålet og PSIs forhold til staten og de borgerlige partier samt agrar-debatten viser forskelle mellem SPD og PSI især med hensyn til implikationer i partiernes udvikling og praktiske politik. Hun tager et organisationshistorisk perspektiv ind, der gør det muligt at skelne mellem partiets forskellige niveauer – i lighed med Tommaso Dettis arbejde fra 1972, der gennemlyser PCIs tilblivelse.

Ernesto Ragionieri behandlede i første halvdel af 1960'erne i en række banebrydende artikler PSIs forhold til SPD i perioden 1875-1895, hvor personlige kontakter mellem italienske og tyske socialister og kommunister spillede en central rolle ikke blot i skabelsen af arbejderpartiet. Denne periode var i Tyskland præget af socialist-lovene, og i Italien af arbejderbevægelsens

spæde begyndelse og en begyndende marxisme-reception.

Keller gør opmærksom på, at i den periode, hun behandler (1892-1904), får partiaviser og tidsskrifter en langt større betydning end de personlige forbindelser. Endelig forsøger hun en ideologisk-kritik af Ragionieris og Andreuccis tilgang til temaet, der betegnes som præget af et marxistisk-leninistisk syn på især revisionisme-debatten og PSI-ledelsens angiveligt umarxistiske, reformistiske ideologiske karakter.

På denne måde flytter Keller perspektivet for behandlingen af SPD-PSI forholdet frem i tid og tager da højde for den organisatoriske vækst, der har fundet sted i perioden. Dermed synes Ragionieris oprindelige problemstilling ikke blot at være blevet spændt ud over en periode, han ikke bearbejdede, men også beriget med problemstillingen om massepartiet.

Keller tager udgangspunkt i nogle anvisninger til videre udforskning af PSIs forhold til SPD, som Andreucci formulerede. Det drejer sig om at differentiere udsagnet om, at PSI efter 1904 vendte sig bort fra SPD og orienterede sig i retning af Jean Jaurès-fløjen i det franske socialistparti, der havde en erfaring med deltagelse i borgerlige regeringer og på dette tidspunkt havde formuleret en reformistisk politik. Keller har søgt at belyse dette spørgsmål ved at udvikle en mere nuanceret tilgang til PSIs forhold til SPD overhovedet og påvise, at der ikke er et klart skift fra tysk til fransk indflydelse, men nærmere en inddragelse af andre end SPDs erfaringer efterhånden som SPD blev stadig større og mere ubevægelig. Endelig benytter forskellige fløje i PSI argumenter

fra Kautsky, Bernstein, Sorel, Jaurès i en debat på forskellige niveauer i PSI, der ikke tegner klare linier.

Beskrivelsen af det fordrer en forskning, der ikke blot – som hidtil – hovedsageligt har undersøgt partiforbindelserne på ledelsesniveau, men også vidtgående inddrager trykt materiale som dagblade, tidsskrifter og konferencemateriale fra partiets lavere niveauer. Dette både med henblik på at få aflivet myten om de italienske socialisters teori-fjendtlighed og for at få indlejret diskussionerne om revisionisme i et konkret politisk kontekst.

Keller godtgør, at den tyske indflydelse blev rigeligt opvejet – helt entydigt i den praktiske politik – af den mellemitalienske agrar-socialisme, hvis fornemste værk var opbygning af en stor kooperativ bevægelse i Emilia-Romagna, der politisk udviklede en slags kommune-socialisme. En dimension, som Ragonieri pegede på i sin bog om socialismens historie i sin hjemkommune Sest Fiorentino (1953).

Keller peger på værdien af netop denne reform-socialistiske erfaring, der både gennem kampen mod de fascistiske angreb og udviklingen af modstandskampen viste udviklingen af en klar demokratisk bevidsthed.

Et træk, der medvirkede afgørende til at opveje "tyskermanien" i dele af partiledelsen, var partiledelsens organisatoriske svaghed, partiafdelingernes relative selvstændighed og parlamentsgruppens autonomi. Dette afspejler sig tydeligt i forskellene mellem den centrale og den lokale socialistiske presses behandling af agrarspørgsmålet og støtten til de små selvejende bønder, der på kongressen blev afvist som strategisk uden perspektiv.

Et af de interessante perspektiver er påpegningen af den sammenhæng, revisionisme-debatten indlejres i. I Italien var PSI i langt højere grad præget af modsætningen mellem en radikal reformfløj omkring Turati, der ikke satte samarbejdet med det liberale borgerskab som socialistpartiets fornemmeste opgave, men ønskede at fremme en stærk reformpolitik – også i samarbejde med den liberale Giolitti, og en moderat reformfløj, der fuldt satsede på et samarbejde med Giolitti. Denne sidste fløj blev interventionistisk under 1. Verdenskrig, mens Turati-fløjen forholdt sig – som et af de få socialistiske partier – neutralt. Ikke desto mindre var Turati knyttet til Kautsky både politisk og personligt. Bernstein-debatten blev i Italien især et vehikel til fremme af en moderat reformpolitik uden særlige forpligtelser overfor arbejderbevægelsen. Denne politik blev fremmet af højrefløjens stærke mand, Bonomi, og blev modarbejdet af partiformanden Turati. Turati søgte og opnåede store indrømmelser til den velorganiserede arbejderbevægelse i Norditalien, men blot status quo for de jordløse i Syden. Dette kompromis blev kritiseret af Kautsky, der i en kort periode kom til at styrke den sydlige syndikalistiske bevægelses krav om en mere radikal aktivisme.

Keller konkluderer, at denne spaltning i den italienske arbejderbevægelse lagde grunden til en sivning fra syndikalisme til fascisme, hvilket adskiller den italienske udvikling fra den tyske.

Gennemgående har Keller opsamlet og på en afbalanceret måde gjort rede for de forskningsresultater, som italienske historikere i dialog med det socialistiske

og kommunistiske parti har gennemført med stor energi fra slutningen af 60'erne og med svindende intensitet frem til 90'erne. Hendes egne resultater underbygger disse studier.

Bilag med en forkortelsesliste, listen over italienske ministerpræsidenter fra 1887 til 1914, skemaer med årstal for PSI's kongresser, partiets omtrentlige medlemstal fra 1893 til 1914, parlamentsmedlemmernes antal og navne fra 1882 til 1913, suppleres af en personfortegnelse med biografiske notitser. Endelig er der en fyldig ajourført bibliografi.

Ole Jorn

Livet i København mellem 1920 og 1950

"Københavnner-erindringer. 1920-50". Historiske Meddelelser om København 1996, udgivet af Københavns Kommune, København 1996, 231 s., kr. 125.-, ISBN-87-89457-09-9

Københavns Stadsarkiv opfordrede i 1995 alle ældre, der havde boet i København mellem 1920 og 1950, til at skrive deres erindringer. Der indkom næsten 1200 svar. Denne bog rummer uddrag af de 11 erindringer, som blev præmieret i forbindelse med Kulturby 96.

Det drejer sig om 6 kvinder og 5 mænd, der repræsenterer alle samfundslag fra de fattigste forhold til velhavende embedsmandsfamilier. Beretningerne kommer også rundt i forskellige bydele.

Der er mange gode fotografier i bogen, dels portrætter af forfatterne, dels private billeder og endelig en del billeder fra Københavns Bymuseums billedarkiv,

der viser lokaliteter, som omtales i erindringerne.

Det er spændende læsning, som giver et godt indtryk af, hvordan det var at vokse op i København i de år. De fleste fortæller om, hvordan hjemmet fungerede, nogle fortæller indgående om deres skolegang, medens andre mere berører deres arbejdsituation.

Mange af dem kommer ind på, hvad krigen – enten 1. eller 2. Verdenskrig – betød for deres tilværelse. Det er interessant at læse om, hvordan de berømte "Bakkehuse" ved Bellahøj var at bo i for børnene, ligesom det er spændende at stifte bekendtskab med den skole, der blev drevet af Samfundet og Hjemmet for Vanføre på Esplanaden og med Reservelægegangen på Kommunehospitalet. Det er oplysninger, som næppe kunne fremskaffes på anden måde end netop gennem skriftlige erindringer.

Det er karakteristisk, at forfatterne, bortset fra de allerbedst stillede, ved at se tilbage til barndommen opfatter hjemmet som fattigt eller mindrebemidlet. Efter beskrivelserne at dømme er der meget stor forskel på familiernes økonomiske vilkår, hvor de dårligst stillede var henvist til at spise gammelt brød, få tøj fra Børnenes Kontor og træsko fra Fattige Børns Fodbeklædning, medens man i de familier, der i tilbageblikket betegnes som mindrebemidlede måske ikke gav børnene alt det legetøj, de havde lyst til, og ind imellem havde svært ved at få plads til flyglet, når de måtte flytte til en mindre lejlighed.

Erindringerne opbevares på Københavns Stadsarkiv, men er i de første 25 år kun tilgængelige med forfatterens tilladelse.

Birgit Andreasen

Kominterns historie

Mikhail Narinsky og Jürgen Rojahn (red.): Centre and Periphery. The History of the Comintern in the Light of New Documents, International Institute of Social History, Amsterdam 1996, HFL 38.50, 267 s., ISBN 90-6861-121-6

Det er endnu ikke helt til at overskue. Men man begynder at kunne se omridsene af en ny viden om alle de områder, som har forbindelse til Sovjetkommunismens sammenbrud. Åbningen af de russiske arkiver for alle forskere, også dem uden for kommunisternes egne rækker har siden 1992 ført til en lang række af projekter, som med tiden vil skabe en mere sikkert funderet viden om kommunismens og Sovjetunionens historie.

Instituttet for Socialhistorie i Amsterdam, som er en central instans i denne nye vidensproces, har udgivet et bind med tekster fra en konference afholdt i Moskva i oktober 1994 om 'Kominterns historie i lyset af de nye dokumenter'. Konferencen blev arrangeret af Det russiske Videnskabsakademi, Arkivet (RTsKhIDNI) i Moskva, hvor Kominterns papirer findes (og som i daglig tale kaldes Anderson-arkivet efter sin direktør), af Instituttet for Socialhistorie (II-SG), Feltrinellifonden i Milano og en gruppe kommunismehistorikere ved Université Libre i Bruxelles. Dette bind er en slags forløber for et meget stort projekt, som kortlægger alle Kominterns sektioner, organisationer og kontorer. Til gengæld er det betydelig mere overskueligt og mere problematiserende end det store projekt vil være, når det til sin tid udkommer.

I bogens første afsnit gennem-

går Komintern-arkivets historie. Det er oprindeligt blevet til *ad hoc* uden noget klart defineret system og først i perioden efter 1958 begyndte man det kæmpe arbejde at ordne de 237.000 sager i arkivet i fonde og registranter. Bare antallet af sprog gjorde det til et uoverskueligt problem. Og tilstandene i de russiske arkiver finansielt gør, at de 12 ansatte i Kominternarkivet har svært ved at følge med efterspørgslen på arkivalier.

Ikke kun den håbløse økonomiske situation skaber problemer i arkiverne, som den engelske historiker Kevin McDermott gør opmærksom på. Også problemer med forbindelserne mellem forskellige arkiver skaber problemer. Dels er der dele, som ikke er åbnet endnu. Dels er der dele, som ikke bliver åbnet helt af sikkerhedsgrunde. Og vigtigst, at kommunismens historie også involverede dele af det sovjetiske statsapparat, som ikke umiddelbart er tilgængelige. I denne sammenhæng kan man f.eks. nævne adgangen til sager i sikkerhedspoliets arkiver (Tjeka, GPU, NKVD, KGB osv.). Disse arkiver hører slet ikke under den russiske arkivstyrelse, men under KGBs efterfølger, og det er stort set umuligt at lave egentlig forskning dér, da de fleste sager er beskyttet af loven om personoplysninger, som gør det meget vanskeligt uden tilladelse fra de pågældende personer eller deres efterkommere. Men omvendt var NKVD involveret i Kominterns arbejde på alle niveauer efter 1935 uden at vi kan følge det konkret.

I et særligt afsnit gennemgår hollænderen Jürgen Rojahn og russeren Jakov Drabkin en række problemer omkring periodisering og omkring ideen om ver-

densrevolution. Begge artikler rejser nye spørgsmål, fordi vi nu i højere grad kan diskutere rationaliteten i de beslutninger Komintern tog og ikke kun er henvist til den officielle diskurs, som den viste sig i de offentliggjorte dokumenter. Nu kan vi følge beslutningsgangen igenem Komintern og se, i hvor høj grad der var modsætninger mellem diskurs og praksis, men også i højere grad skyde os ind på, hvad et begreb som *stalinisme* egentlig indeholder.

Det nyeste og måske mest overraskende stof finder man i bogens tredje afsnit, som handler om Kominterns indre organisatoriske struktur og beslutningsprocesser. I 9 artikler gennemgår russiske og vestlige forskere deres resultater. Især de to schweiziske forskere Brigitte Studer og Peter Huber bringer vores viden et godt stykke længere frem. Studer gennemgår ændringerne i den organisatoriske struktur og beskæftiger sig især med spørgsmålet om partierne fik større autonomi efter 1935, sådan som det umiddelbart kunne se ud. Hun kan nu vise, at Kominterns kontrol antog nye former, man brugte ikke så meget at udsende eksekutivrepræsentanter, men kaldte i højere grad folk til Moskva. Her havde man i realiteten kontrol med deres liv. Peter Huber gennemgår i sin meget spændende artikel den rolle Kadreadelingen, Afdelingen for hemmelige operationer (OMS), Dimitrovs og Manuilskijs sekretariatet spillede under den store terror. Her kommer NKVDs rolle igen i fokus. Både Studer og Huber kommer ind på den rolle den såkaldte 'Særlige Afdeling' kan have haft. Det er et spørgsmål, som den danske slavist Niels-Erik Rosenfeldt har frem-

draget i flere bøger og som i dag kan siges at være definitivt bekræftet. 'Den særlige Afdeling' var Stalins egentlige magtudøvelsesorganisation, som strakte sig gennem parti, statsapparat og Komintern.

Bogens sidste afdeling handler om 'Verdenspartiet og de nationale sektioner'. Her gennemgår forskellige forskere deres resultater om lige netop 'deres' parti. Belgieren José Gotovich, som er specialisten i Belgien, gennemgår i en meget læseværdig artikel forholdet mellem centrum og periferi, den problematik, som har givet navn til hele antologien. Og det er ikke mindst det belgiske parti, som udgør eksempel materialet. Det er svært at gennemgå alle de nye resultater. Men italieneren Aldo Agostis artikel om PCI, spanieren Antonio Elorzas artikel om PCE og finnen Kimmo Rentolas om det finske SKP er steder, hvor man virkelig finder nye ting. Det gælder imidlertid for alle disse forskere, at de stadig bearbejder nye kildemængder og artiklerne repræsenterer forskningens stadi i 1994. Nu, to år efter, ved de allerede meget mere, og nye artikler og bøger er allerede udkommet rundt om i Europa. I den forstand er det nye billede af kommunismens historie ikke et færdigt billede. Det er en proces med en række (hyppige) konferencer som knudepunkter.

De oprindeligt russiske artikler er blevet oversat til engelsk, mens de fransksprogede er trykt på fransk. Det gør det måske lidt sværere for danskere at læse om franske, portugisiske og belgiske forhold. Men selv med denne indskrænkning må man fremhæve denne antologi som den, der mest fyldestgørende i øjeblikket tegner et troværdigt bille-

de af, hvor kommunismeforskningen er henne i Europa. Og det er bestemt ikke noget kedeligt sted.

Morten Thing

Evig flugt fra arbejdsløsheden

Ole Sohn: Den højeste straf. En B&W-arbejders liv og skæbne – fra Amager til Stalingrad. Vindrose, København 1996, 228 s., kr. 198, ISBN 87-7456-548-6

Den røde tråd i denne beretning om en dansk arbejder er flugten fra arbejdsløshed. Christian Pedersen blev født på Amager i 1885. Han var spinkel, havde nærmest en ungpige krop, men blev trods dette handicap udlært som smed hos B&W; han var sikker på, at det ville være den bedste måde at få en uddannelse, der kunne give ham adgang til den store verden. Han blev tvunget til at rejse ud straks han var udlært, for han blev afskediget med det samme. Resten af livet var det arbejdsløsheden, der drev ham til at rejse eller blive et sted.

Han var først på valsen i Tyskland, senere tog han til Frankrig og Schweiz. Ialt blev det til syv år på valsen. Under Første Verdenskrig rejste han til Skotland, hvor han havde fået arbejde på en bilfabrik. Han fik en kæreste, blev stærkt engageret i den presbyterianske kirke og fik støtte fra sin svigerfamilie, men modtog endnu engang en fyreseddel. Denne gang tog han springet til USA og fik straks arbejde i reparationsafdelingen på et af de store slagterier i Chicago. Her så han det kapitalistiske samfund for fuld udblæsning og diskuterede socialis-

me og den russiske revolution med arbejdskammeraterne. Med tiden fik han et bedre job og begyndte at falde til i USA. Han var også her medlem af den presbyterianske menighed, og han blev ved med at opretholde kontakten med sin kæreste i Skotland i de tre år, han arbejdede i USA. Så tog han tilbage til Glasgow, giftede sig med kæresten og blev samtidig frimurer som hendes far. Han var prædikant i kirken og et i det hele taget velagt medlem af samfundet, men arbejdsløsheden fik ham til at vende tilbage til USA. Hans kone fulgte med, og de levede i en årrække i Philadelphia. Christian Pedersen havde altid været tænksum og filosofisk anlagt. Efterhånden vendte han sig mod socialismen og væk fra kristendommen; der var for stor afstand mellem tanke og gerning i den etablerede kirke, som hans kone tilhørte.

Den trygge hverdag blev endnu engang revet itu, da han blev fyret. Det gav stødet til at rejse til Sovjetunionen, hvor udlændinge kunne få arbejde, hvis de kunne et fag. Christian Pedersen endte på en traktorfabrik i Stalingrad, hvor han også fik en ny kone. De udenlandske arbejdere mistede i løbet af nogen tid deres privilegerede status, og mange rejste hjem. Christian Pedersen blev i Stalingrad; dels havde han nu fået et godt hjem sammen med sin nye kone, som ikke ville kunne komme med ud af landet, dels havde han intet at vende tilbage til. Han var desuden slidt ned rent fysisk. Det blev efterhånden problematisk at leve i Sovjetunionen; tøjlerne var blevet strammet til det utålelige, ingen turde tale med nogen om de emner, der trængte sig på i hverdagen som f.eks. økonomi og

forholdene på arbejdspladsen. Folk forsvandt om natten, blev arresteret af det hemmelige politi. Under tortur tilstod man det, politiet på forhånd havde tænkt sig at få at vide om den fangne og hans/hendes omgangskreds.

Christian Pedersen var efterhånden blevet kritisk indstillet til forholdene i landet, men holdt sin mening for sig selv. Men han blev "angivet" af en arrestant, blev hentet om natten og efter forhør tilstod han det, han skulle. Til sidst blev han henrettet. Hans familie fik intet at vide om hans skæbne.

I alle årene var Christian Pedersen en flittig brevskriver, og familien i Danmark gemte hans gamle breve, også efter at strømmen var hørt op. En slægtning henvendte sig til Ole Sohn efter at have fået kendskab til dennes bog om Arne Munch-Petersen og spurgte, om han ville kigge efter spor efter Christian Pedersen, hvis han skulle i de russiske arkiver igen.

Ole Sohn fik adgang til papirerne, og vi fik endnu en bog om et af ofrene for Stalins terror. Ind imellem beretningen om Christian Pedersen forklarer Ole Sohn de historiske og politiske handlinger, der er nødvendige for forståelsen af den personlige historie. Fortællingen skrider frem med skæbnetung ubønhørighed. Tonen og stilen i bogen er dæmpet, men den er spændende som en kriminalroman og svær at slippe, når man først er gået igang – til trods for at man kender slutningen. Ole Sohns hidtil bedste. Anmelderen glæder sig til den næste.

Anne-Lise Walsted

Kvindes natarbejde

Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris og Jane Lewis (red.): Protecting Women. Labor Legislation in Europe, the United States, and Australia, 1880-1920, University of Illinois Press, Champaign 1995, VIII, 379 s., US\$ 19.95, ISBN 0-252-06464-X

Protecting Women handler, som titlen siger, om arbejderbeskyttelseslovgivning for kvinder. Bogen, som er redigeret af tre prominente kvindehistorikere, består af 11 bidrag om emnet i en række lande i Europa, USA og Australien. Forfattergruppen, som alle er kvinder, er prisværdigt bredt sammensat og de enkelte nationale bidrag er skrevet af eksperter fra de pågældende lande. Dertil kommer en grundig introduktion (oversat i forrige nummer af Arbejderhistorie) og en analyse af de internationale kongresser vedrørende arbejderbeskyttelse for kvinder. Det har åbenbart været redaktørernes vurdering, at introduktionen og analysen af de internationale konferencer var tilstrækkelige som bindeled mellem de enkelte artikler. I hvert fald er der ikke gjort forsøg på at gruppere kapitlerne efter overordnede karakteristika. De lande, som analyseres er Schweiz, England, Tyskland, Østrig, Holland, Danmark, Sverige, Norge, Grækenland, Australien og USA.

Ved første øjekast kunne emnet arbejderbeskyttelseslovgivning for kvinder tage sig ganske trivielt ud, hvilket imidlertid langt fra er tilfældet. De enkelte kapitler handler ikke kun om arbejderbeskyttelseslovgivning, men sætter spørgsmålet ind i en bredere kontekst. Hvilke forestil-

linger om mænd og kvinder lå bag lovgivningen og diskussionerne? Hvilke muligheder og begrænsninger gav beskyttelseslovgivningen i forhold til kvinders arbejdsmarkedstilknøytning og til konsolideringen af et kønsopdelt arbejdsmarked? Hvem støttede og hvem modarbejdede lovene blandt kvinderne selv, blandt mandlige klassefælder og blandt politikere og arbejdsgivere?

Forfatterne søger at sætte diskussionen i forhold til den sociale og politiske kontekst i de enkelte lande. Noget, som gør adskillige af kapitlerne til gode generelle samfundshistorier om forholdet mellem køn og magt. Her inddrages industrialiseringsgrad og politisk kultur, hvor ikke mindst styrkeforholdet mellem staten, arbejdsgiverne, arbejderbevægelse og kvindebevægelse er afgørende.

Nyere kulturanalytiske synsvinkler har også fundet vej til nogle af kapitlerne. Flere af forfatterne sætter således de ophedede diskussioner om særbeskyttelse af kvinder på internationalt og nationalt plan i sammenhæng med den angst og eksistentielle uro, som fulgte i kølvandet af det moderne samfund og den nye arbejdsorganisering. Fabrikkerne blev set som centrum for den ny tids uorden, som stedet for både moralsk og seksuel udnyttelse af kvinder og som arnested for den synkende moral. I Norden, hvor problemet med kvinders natarbejde var beskedent, havde diskussionen en overvejende symbolsk karakter. Her som andre steder blev beskyttelseslovgivning bl.a. set som et redskab til at genindføre den gamle orden. Som det blev sagt af et konservativt rigsdagsmedlem i Sverige ville forbud

mod natarbejde for kvinder signalere en "maskulin renæssance" (s. 258). Men beskyttelseslovgivningen var også, som mange af forfatterne påpeger, et forsøg på at placere kvinder som den svagere part i den nye industrielle organisering af arbejdet.

I mange kapitler viser det sig, at forklaringerne på beskyttelseslovgivning – eller fraværet af samme – er særdeles komplekse. Således også i det danske bidrag, som er skrevet af Anna Birte Ravn, "Lagging far behind all Civilized Nations: The Debate over Protective Legislation for Women in Denmark, 1899-1913". Det er interessant at debatten om særlig beskyttelse af kvindelige arbejdere først blev central i forbindelse med revisionerne af fabriksloven i 1899 og i 1911, mens den var næsten fraværende i forberedelsen af den første danske fabrikslov fra 1873. Lovforslagene opererede både med barselsorlov og med begrænsning af kvinders arbejdstid. Mens det første blev vedtaget i 1901 (4 ugers barsel) vandt begrænsninger af kvinders arbejdstid og forbud mod natarbejde aldrig tilslutning i Danmark og blev ikke stadfæstet ved lov. Dette på trods af tilslutning fra fagbevægelsen, DsF, og blandt liberale og konservative. Dansk Kvindesamfund udgjorde sammen med fremtrædende kvinder fra fagbevægelsen en stærk koalition, som var imod særlovgivning.

Holdningen blandt toneangivende danske (og nordiske) kvinder var, at man ville have beskyttelseslovgivning for begge køn og ikke kun for kvinder. Beskyttelseslovgivning udelukkende for kvinder ville være diskriminerende og betyde, at kvinder ville miste deres jobs. Det var da

også fagforeningskvinder fra særligt udsatte erhverv, kvindelige trykkeriarbejdere og fra Kvindeligt Arbejderforbunds område, som formede alliancen med de borgerlige kvinder i Dansk Kvindesamfund. En af de prominente fortalere for beskyttelseslovgivning i Danmark var Nina Bang. Inspireret af Clara Zetkin, skrev hun artikler, som var direkte vendt mod Dansk Kvindesamfund. Individets frihed til arbejde var et overklassekrav, mente hun, arbejderklassens kvinder havde al den frihed de kunne ønske sig – til at blive udbyttet. Danmark skulle efter hendes mening tilslutte sig de civiliserede nationer, der ikke tillod den grænseløse udbytning af kvinder. Hun så ikke nogen konflikt mellem kønnene i dette spørgsmål. Efter hendes mening var arbejderbeskyttelse et skridt på vej mod ligestilling (s. 217-218).

Den indflydelsesrige Clara Zetkin, der oprindeligt var imod beskyttelseslovgivning, skiftede mening i begyndelsen af 1890'erne (s. 137). Det gjorde hun som led i en profilering af socialistiske kvinder overfor borgerlige ligeretsfeminister på den ene side og ældre patriarkalsk indstillede socialdemokrater på den anden side. Her som på andre områder var der i Tyskland vandtætte skodder mellem klasserne og deres organisationer. Modsat Danmark og Sverige, som var præget af ret enestående alliancer mellem borgerlige og socialdemokratiske kvinder på dette felt.

Der er ingen tvivl om, at disse kvinders lobby- og agitationsarbejde var med til at forhindre denne type beskyttelseslovgivning i Danmark – sammen med arbejdsgiverinteresser og det re-

lativt beskedne antal kvinder, som problemet berørte. Det var en koalition, som bestod langt op i mellemkrigstiden og som havde sin andel i at Danmarks tilslutning til internationale arbejderbeskyttelseskonventioner, Bern konventionen i 1906 og ILO konventionen i 1919, aldrig blev implementeret i lovgivning. For egen regning vil jeg tilføje, at denne ligestillingslinje også har præget senere perioder i dansk arbejdsmarkedslovgivning og debat, ligelønsloven for kvinder i offentlig ansættelse i 1919, kampen for gifte kvinders ret til arbejde i 1933 – og op til efterkrigstidens "afhusmoderliggørelse" af kvinderne, hvor de i lovgivningen blev til lønarbejdende individer med universelle rettigheder.

Anne Birte Ravn nøjes imidlertid med at slå en elegant begrebslig krølle på sit kapitel. Hun overvejer om successen for de organiserede borgerlige og socialdemokratiske kvinder i virkeligheden var en Pyrrrussej. Hverken fortalere eller modstandere formåede at argumentere ud over den dualistiske diskurs omkring enshed/særlart og køn/klasse. Både fortalere og modstandere konstruerede på den måde et billede af kvinder som ens – enten i deres egenskab af mødre – eller i deres egenskab af arbejdere uden køn og uden identiske interesser.

Ikke i alle kapitler landes kon-

klusionen så elegant. F.eks. synes jeg at Alice Kessler-Harris tenderer til at fastholde dualismen fremfor at dekonstruere dem. Hendes kapitel om USA, "The Paradox of Motherhood: Night Work restrictions in the United States", påviser med stor konsekvens modsigelserne i den amerikanske retorik og lovgivning, statens ret til at beskytte moderskab og familie, versus kvindernes ret til at beskytte deres jobs, moderskab som objekt for beskyttelse på arbejdspladsen versus fraværet af jobbeskyttelse for mødre. Som jeg forstår Kessler-Harris var fortalere for beskyttelseslovgivning med til at forankre kvinders medborgerskab som knyttet til familien og ikke til arbejdsmarkedet. Kvinder, der arbejdede, blev set som dårlige mødre. Debatten gjorde det acceptabelt for offentligheden, at kvinder mistede deres økonomiske rettigheder mod at beskytte alle kvinders ret til at blive mødre. Alt i alt mener hun, at det har hindret en kvindevenlig arbejdsmarkedslovgivning, ret til barselsorlov f.eks.

Det er interessant, at de såkaldte maternalister fortolker den selvsamme historie helt anderledes. Modsat Kessler-Harris tillægger forskere som Set Koven og Sonya Mitchel, "Womanly Duties. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain, and the United States, 1880-

1920", (American Historical Review, vol. 95, 1990 nr. 4) kvindernes aktivitet i forlængelse af familie og moderskab afgørende vægt i udviklingen af velfærdsforanstaltninger for kvinder. Bunder de dualistiske tolkninger i, at problemerne stadig har en påtrængende aktualitet i den amerikanske virkelighed? Her konfronteres de magtfulde domstole og dermed offentligheden og kvindeforskerne gang på gang med delikate diskriminationssager, á la den som er beskrevet i bogens introduktion. En situation, som tilsyneladende kun levner rum for at bevæge sig indenfor etablerede dikotomier og ikke at underminere dem.

Alt i alt nuancerer mange af kapitlerne disse modsætninger og forsøger at klargøre nogle af feminismens dilemmaer, mellem individuelt og kollektivt og kortsigtede og langsigtede interesser. Som sådan udgør bogen et fornemt bidrag til en vanskelig debat. Hertil kommer, at bogen bidrager til at fremme metoder for komparativ analyse og gøre den til andet og mere end parallelle historier om det samme emne.

Som brugsbog, ville bogen have vundet ved indsættelse af underoverskrifter i de forholdsvis lange kapitler på mellem 25 og 35 sider. Ligesom en billedside ville have brudt lidt op i den helt igennem saglige stil.

Hilda Rømer Christensen